

Broumovsko – krajina souznění unikátní přírody a architektonických památek

Pavel Bureš

Broumovsko nebo lépe řečeno Broumovská kotlina – poněkud zapomenutý kraj v severovýchodním cípu Čech. Kraj fascinující přírody a jedinečných labyrintů pískovcových skalních měst, kraj unikátních barokních kostelů,

zachovalých údolních lánových vsí vzniklých během středověké velké kolonizace, skládajících se z velkolepých klasicistních dvorcových statků. Kraj znamenitých lidových kameníků a osmisetleté benediktinské historie – to vše je Broumovsko.

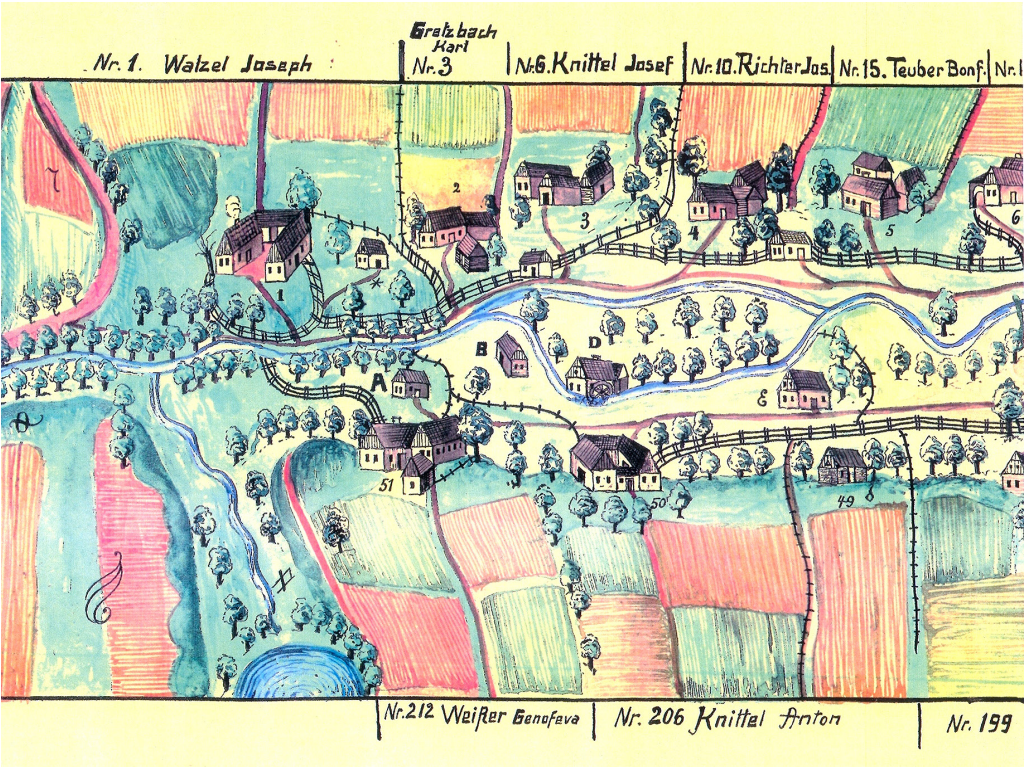

Kaple Panny Marie Sněžné zvaná Hvězda. Foto Karel Kuča

Malebná mírně zvlněná krajina Broumovska je prakticky ze všech stran oddělena od ostatního území hradbou hor, vrchů či skalních hřebenů Javořích hor, Gór Stołowych, Broumovských stěn a masivem Adršpašsko-teplických skal. V tomto sevření se kraj vyvíjel dlouhá staletí. I dnes ho s vnitrozemím Čech spojují jen dvě silnice a jedna železniční trať. Broumovsko je ale také územím s pestrou minulostí a neobyčejnou koncentrací kulturních památek i přírodních krás.

Historie Broumovska je úzce spjata s působením řádu benediktinů. Ještě před jejich příchodem bylo toto území sporadicky osidlováno Slovy přicházejícími z vnitrozemí Čech, o čemž svědčí staré české názvy osad a míst. Roku 1213 daroval král Přemysl Otakar I. Policko a celý Broumovský výběžek, stále hustě zarostlý lesy a tvořící přirozenou zemskou hranici, benediktinům z Břevnova (odtud pojmenování Broumov – německy Braunau), přičemž v darovací listině ho charakterizoval jako „... krajinu děsnou v širé pustině...“. Vlastnictví Police a Broumova pak benediktinům potvrdil král Přemysl Otakar II. roku 1260. Benediktini se zasloužili jak o vybudování města Broumova, tak o systematickou kolonizaci kraje osadníky z Durynska a Flander, kteří přicházeli ve druhé polovině 13. a v průběhu první poloviny 14. století jako součást mohutné kolonizační vlny. Naproti tomu teritoria jihozápadně od Broumovských stěn na Policku osídlilo slovanské obyvatelstvo z Čech.

Centrem regionu je město Broumov, ležící zhruba uprostřed Broumovské kotliny na říčce Stěnavě. Broumov jako městské sídlo na pravidelném půdorysu s centrálně umístěným tržištěm – náměstím a opevněním vzniká postupně od poloviny 13. století na strategicky položeném návrší poblíž dřevěného hradu postaveného k ochraně zemské stezky. Ten byl kolem roku 1300 vypálen, avšak znovu vybudován během první poloviny 14. století, kdy vzniká také benediktinský klášter. Od prvních let existence městečka získali významné postavení soukeníci, kterým král Přemysl Otakar II. udělil roku 1275 privilegium na výrobu a prodej sukna. Broumov se však nikdy nestal svobodným královským městem a vždy podléhal církevní benediktinské vrchnosti. Jejím prostřednictvím také obdržel roku 1348 městská práva udělená mu králem Karlem IV.,

Ukázka z Broumovského urbáře – Křínice 1671. Foto archiv NPÚ

kteřá byla později několikrát rozšiřována a potvrzována při neustálých konfliktech mezi měšťany a klášteřem. Období rozvoje prožil Broumov i celé Broumovsko během 16. století díky prosperujícímu soukenictví, dále v poslední třetině 17. a první polovině 18. století v souvislosti s velkorysou podnikatelskou činností a organizací plátenické produkce klášteřem a také v 19. století v důsledku rozmachu průmyslové textilní výroby.

Dominantou města je areál benediktinského kláštera s kostelem sv. Vojtěcha založený a vybudovaný před polovinou 14. století v původní gotické podobě. Po vyplenění břevnovského kláštera husity roku 1420 se do Broumova uchýlil i jeho opat s dalšími řeholníky, a Broumov se tak stal až do obnovy kláštera v Břevnově roku 1715 sídlem břevnovských benediktinů. Dnešní stav kláštera je výsledkem barokní přestavby během působení opatů Tomáše Sartoria (1663–1700) a Otmara Zinkeho (1700–1738). Výstavba komplexu klášterních budov byla realizována podle projektu Kiliána Ignáce Dientzenhofera a na řešení interiéru se podílely proslulé osobnosti pražského baroka – malíři J. P. Molitor, V. V. Reeiner, J. J. Steinfels, J. K. Kovář, J. Hager, sochaři V. M. Jäckel, K. J. Hiernle a štukatéři bratři Soldatiové. Trojlodní kostel sv. Vojtěcha ze 14. století byl

po požáru v roce 1684 v letech 1685–1694 zcela přestavěn italským stavitelem Martinem Alliem a poté kolem roku 1721 upraven Kiliánem Ignácem Dientzenhoferem. Klášter ukrývá též několik pozoruhodností. Vystavena je tu kopie „Turínského plátna“, nalezená roku 1999 v klášterním kostele nad kaplí sv. Kříže, kterou daroval turínský arcibiskup Julius Caesar Bergiria v roce 1651 pozdějšímu pražskému arcibiskupovi Matouši Ferdinandu Sobkovi a ten ji pak dále věnoval broumovskému klášteru. V rozsáhlých sklepních prostorách je uloženo 34 tzv. vambereckých mumíí, jedná se o mumifikovaná těla významných osobností města Vamberka ze 17.–18. století. A ještě jedna zajímavost – po přesídlení benediktinů z Břevnova do Broumova zde byla uložena největší kniha světa, bible „Codex Gigas“, známá též jako „Dáblova bible“.

Unikátní památkou Broumova je také dřevěný hřbitovní kostel Panny Marie, jenž je nejstarší sakrální památkou svého druhu na našem území. Postaven byl někdy v průběhu 14. století, ale při obléhání města husity roku 1421 došlo k jeho poškození a poté v roce 1449 vyhořel. Kolem roku 1450 proběhla jeho obnova do dnešní podoby. Jeho obvodové stěny tvoří rám z dubových trámů, zevně i vnitřně obložený prkenným bedněním. Ojedinelá je rovněž

neobyčejně dekorativní pozdně gotická výzdoba interiéru provedená šablonovou kolorovanou technikou se zoomorfními, vegetabilními, heraldickými a textovými motivy. Kostel obklopuje ochoz krytý pultovou střechou, pod nímž jsou umístěny renesanční a empírové náhrobky a dřevěné desky s kronikářskými záznamy z let 1542–1847.

U nás zcela ojedinělým je dobově i stavebně ucelený soubor barokní církevní architektury – tzv. broumovská skupina kostelů. Celkem 9 venkovských kostelů zde bylo postaveno v první polovině 18. století za opata Otmara Zinkeho, který jejich výstavbu inicioval a získal pro ni jedny z nejvýznamnějších architektů své doby Kryštofa Dientzenhofera a jeho syna Kiliána Ignáce. Jedinečné, zpravidla dominantní a vizuálně velmi působivé umístění těchto vznosných sakrálních staveb v krajině z nich činí výjimečný urbanistický a krajinný fenomén Broumovska. Zajímavostí je, že z důvodů snížení nákladů má většina kostelů omítané dřevěné klenby místo klasických zděných a z hlediska architektonického řešení tvoří skupiny, odpovídající odlišnému koncepčnímu přístupu jejich tvůrců.

Dalším originálním dílem Kiliána Ignáce Dientzenhofera je kaple Panny Marie Sněžné zvaná Hvězda, stojící nad Křinicemi na skalnaté hraně Broumovských stěn ve výšce 674 m n. m. Kaple je vyhlášeným výletním a poutním místem s nádherným výhledem na Broumovskou kotlinu a okolní hory. V letech 1732–1733 ji nechal postavit opat Otmar Zinke a přízvisko Hvězda

Kostel sv. Markéty v Šonově. Foto Pavel Bureš

dostala podle neobvyklého půdorysu ve tvaru hvězdy. V období reforem za vlády Josefa II. byla roku 1786 zrušena a prodána na stavební kámen. Její demolice se ale ukázala příliš drahá, a tak kaple postupně chátrala až do roku 1853, kdy ji broumovský opat Jan Rotter nechal opravit a opět slavnostně vysvětit. V sousedství kaple vyrostla pozoruhodná dřevěná patrová stavba na vysoké kamenné podezdívce v dobovém romantickém švýcarském stylu s dekorativní interiérovou řezbářskou výzdobou, sloužící jako hostinec a sídlo hajného. K občerstvení a ubytování četných návštěvníků je Chata Hvězda využívána dodnes.

Ojedinělých kvalit a dokonalosti dosáhla na Broumovsku také lidová kamenická a sochařská tvorba, především drobná sakrální architektura v krajině i v intravilánu obcí v podobě křížů, mariánských a světeckých sloupů, soch a sousoší či doplňků církevních staveb. Tato nevelká, avšak svou kvalitou a půvabem jedinečná umělecká díla dotvářející specifický obraz krajiny najdeme prakticky všude. Jedním z nejzajímavějších a nejoriginálnějších, které určitě stojí za zhlédnutí, je nedávno citlivě zrestaurované sousoší Čtrnácti svatých pomocníků v Otovicích.

Evropsky unikátním fenoménem Broumovska je zdejší lidová architektura. Už celé vzácně dochované vesnice jsou jedinečným dokladem středověkého urbanismu z doby kolonizace ve druhé polovině 13. a počátku 14. století, kdy němečtí osadníci na základě zákupného práva zakládali i několik kilometrů dlouhé řadové

Hospodářská usedlost Vernéřovice. Foto Pavel Bureš

lánové vsi, v jejichž čele stáli dědiční fojtové. Teprve z nadhledu okolních vrchů spatříme úžasnou strukturu kulturní krajiny Broumovské kotliny, jejíž pomyslnou páteř tvoří říčka Stěna-va a od níž se jako žilky paprskovitě rozbíhají podél jejích menších přítoků v mělkých údolích jednotlivé vesnice. Větší statky stojí v odstupu zpravidla na vyvýšených terasách nad potoční nivou v přímém kontaktu s navazujícími polnostmi, které se táhly v pruzích až na okraj katastru ukončeného lesem. Mladší drobnější usedlosti a chalupy méně majetných obyvatel vesnic zaujímají nevýhodné polohy na úbočích údolí nebo přímo u vodního toku, kde byly ohrožovány povodněmi. K urbanisticky nejhodnotnějším obcím Broumovska patří Božanov, Heřmánkovice, Martínkovice, Ruprechtice a Šonov s dochovanou a dodnes dobře čitelnou sídelní strukturou. Jediným plošně památkově chráněným sídlem na Broumovsku jsou Křinice, prohlášené roku 1995 vesnickou památkovou rezervací, jejichž podobu ve druhé polovině 17. století nám věrně přibližuje schematická mapa urbáře broumovského panství z roku 1671.

Většina statků má charakter rozlehlých čtyř- nebo trojstranných dvorců. Tento způsob zástavby si přinesli už první kolonisté ze své vlasti v Durynsku a postupně jej rozvinuli do podoby tzv. statku broumovského typu, vzniklého v průběhu 19. století. Do této doby zde převládaly stavby dřevěné roubené a v menší míře i hrázděné (posledním dochovaným příkladem je Umlaufův statek v Adršpachu, datovaný 1670), kombinované zejména u hospodářských

Božanov. Foto Pavel Bureš

objektů s kamennými konstrukcemi z místního pískovce. Dřevěná stavení nalezneme ještě např. ve Verněřovicích, Jetřichově, Višňově, Šonově, Rožmitále, Křinicích, a dále v oblastech k Broumovsku přilehlých, hornatějších a zemědělsky méně úrodných – v Kladském pomezí, na Policku a Teplicku – kde se však již jejich celkový ráz mění v důsledku mísení se stavebními tradicemi domu východních Čech z Podkrkonoší, na území odpradávná osídleném Slovanů.

Tato původní vesnická stavební kultura byla během 19. století téměř beze zbytku překryta

Unikátní jsou psí obydlí. Ukázka je z Heřmánkovic. Foto Pavel Bureš

Vstupní síň s klenbami podpíranými kamennými sloupy v Božanově. Foto Pavel Bureš

novostavbami mimořádných architektonických kvalit, vycházejícími ve vnějším ztvárnění i v konstrukčním řešení interiéru z klasicistního a empírového tvarosloví, jehož předobrazem byla přestavba měšťanských domů Broumova realizovaná po požárech města. Příčiny takto prudké proměny hledáme zejména v hospodářském růstu regionu způsobeném rozvojem textilního průmyslu a demografickými změnami na pozadí celkového vývoje společnosti po napoleonských válkách. Přímým impulsem pak byla sílící potřeba okázalé reprezentace bohatnoucího selského stavu.

Již od první poloviny 19. století tak na Broumovsku vznikají mohutné zděné dvorcové statky sestávající ze štítově orientovaného obytného domu se stájemi, proti němuž většinou stojí budova chlévů a stájí nebo prostorná kolna, v čele bývá výměnek s kolnou a vzadu dvůr uzavírá stodola. Upoutá i typicky načervenalá barva fasád z místní hlíny s železیتými příměsemi, jež na podzim zbarví krajinu do nachova. Bohatá štuková výzdoba tvořená celou škálou plastických dekorativních prvků a článků se soustřeďuje zejména na štítová průčelí. Nepřehlédnutelným osobitým znakem domů jsou vstupní portály zapuštěné do hlubokých nik s okrouhlými sedátko ve špaletách (německy zvané „Schnecken“ – tj. šneč). Pozoruhodné jsou rozlehlé klenuté stáje a především vstupní síně zaklenuté soustavou plackových kleneb podpíraných kamennými sloupy, často zakončenými zdobnými hlavicemi, podobně jako mázhausy měšťanských domů. Skutečný unikát představují psí obydlí zapuštěná do soklů obytných domů poblíž vchodu, se vstu-

py ztvárněnými jako průčelí psího minidomečku. Klasicistně empírová výstavba na broumovském venkově kulminovala v 50. – 70. letech 19. století, kdy specifické rysy broumovského statku pronikají i do sousedních oblastí.

Nová zástavba vesnic na Broumovsku konce 19. století již byla převážně ovlivněna obvyklými trendy eklektismu a historismu s prvky průmyslového a železničního stavitelství. Neradostné období prožil kraj po druhé světové válce, kdy mnoho statků zcela zaniklo, řada jich byla ponížena necitlivými přestavbami a některé chátrají dodnes. Jen obtížně se daří nacházet využití pro rozsáhlé hospodářské areály, které po likvidaci soukromého zemědělství ztratily svou funkci.

Teprve po roce 1989 dochází k postupnému zlepšování situace a některé ze statků začínají sloužit původním účelům nebo potřebám turistického ruchu. Mnozí majitelé si také stále častěji uvědomují unikátnost zdejší lidové architektury a nutnost respektovat její hodnoty. Bohužel ne všichni mohou porozumět specifícnostem tradičního vesnického stavitelství, což mnohdy při úpravách prováděných často v dobrém úmyslu vede ke zbytečně necitlivým zásahům a někdy i k nevratnému poškození hodnotných staveb. Proto je třeba trvale osvětově působit a motivovat vlastníky k využívání pomoci odborníků – památkářů, pracovníků správy CHKO, muzejníků, specializovaných architektů aj. –, kteří by měli být schopni přispět radou i konkrétním skutkem s cílem inspirovat k účinnější a cílevědomější péči o toto ohrožené kulturní dědictví krajiny Broumovska.